

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2002. MÁJUS

84. SZÁM

VASY GÉZA

Tíz metszet egy regényről

JÓKAI ANNA: NAPOK

I. A regény mint műfaj

Alighanem az irodalom legtalányosabb műfaja a regény. Meghatározása, pontosabban meghatározási kísérlete vagy százféle van, s a közös bennük mindössze annyi, hogy epikai műfajról van szó. Az epika a görög epikosz = elbeszélő jelentésű szóból származik, így az ugyancsak rendre emlegetett regényjellemző, hogy elbeszélő műfaj, az epika fogalmának csupán lefordítása, nem újabb sajátosság. Regény szavunk a nyelvújítás korában keletkezett, a legelső adat az 1820-as évekből való. A kifejezés könnyen visszavezethető rege szavunkra, az pedig a regél-regöl igéből keletkezhetett elvonással. A regének a régi magyar nyelvben többféle jelentése volt, a számunkra legfontosabb és legismeretebb szerint: „rég, szájhagyomány útján fennmaradt elbeszélés, ének”, vagyis az epikosz testvérfogalma a rege.

Tudjuk, hogy elbeszélni nagyon sokféleképpen lehet. Már a szövegformát tekintve is: van verses és prózai epika. A verset a középkorban és a reneszánsz idején gyakran kísérte az ének dallama. Maga a műnemi behatárolás sem mindig egyértelmű, hiszen az epika sokszor lírizálódik, a líra epikus jellegűvé válik, szoktunk epikolirikus alkotásokról is beszélni. A dramatisz jelleg sem idegen egyes epikai művektől. Lehetne példákat sorolni arról, hogy maga az író készíti el írásának dráma- és regényváltozatát, amelyek nem sokban térnek el egymástól. Nyilvánvaló, hogy az írói alkat mellett a kor és a körülmények, a lehetőségek is szerepet játszanak abban, hogy egy formálódó mű regény lesz-e vagy dráma. S nemcsak az irodalom megjelenési formái között vannak kapcsolódások. A XX.

JÓKAI ANNA

A Napok Jókai Anna első alkotói periódusának záróköve, a máig tartó másodiknak pedig a nyitódarabja. Alighanem éppen a mű nagyregényvolta teszi lehetővé ezt a kettősséget vagy kétarcúságot. Ugyanis nem az „egy kicsit ez, egy kicsit az” állapotáról van szó, a műben a régi és az új is szinte teljesen benne van.

század új művészeti ága, a film megteremtette a filmregényt és a regényekben a filmszerű ábrázolásmód változatait: a regény lehetőségei ezzel is tágultak.

Szokták mondani, hogy a regény a novellánál, az elbeszélésnél nagyobb terjedelmű. A kisregény fogalmának megjelenése óta pedig azt is, hogy a kisregény és a nagyregény között helyezkedik el. A művészetekben azonban a terjedelmesség szerinti megkülönböztetés gyakran csak fokozza a bizonytalanságot. Meddig novella, elbeszélés, kisregény, regény egy mű? Mikor lép, mikor léphet át a következő kategóriába? Nem íródott még poétika, amelyik meg tudta volna válaszolni megnyugtatóan ezeket a kérdéseket.

Az elméletben kaotikusnak látszik a helyzet, a gyakorlatban azonban sokkal kevésbé. A legedzettebb kritikus és a legjámborabb olvasó is elég nagy biztonsággal meg tudja ítélni az előtte fekvő könyvről, hogy az epikus mű-e, regény-e, nagyregény-e. S még az se nagyon zavarja meg, ha esetleg az író életében megjelent különböző kiadások másként adnak műfaji megjelölést. Déry Tibor *Nikije* például először 1956-ban jelent meg, önálló könyvként, regény megjelöléssel. Legközelebb 1967-ben a *Theokritosz Újpesten* elbeszéléseket összegyűjtő kötetében. Az életműsorozatban viszont a kisregények második kötetében vált címadóvá.

Lehet-e regény egy mindössze száz oldalas mű? Kivételes esetben még ez is lehetséges, bár az említett példa leginkább kisregénynek tekinthető. S hol van a határ a regény és a nagyregény között? Általában a terjedelemre szoktak utalni, s ebből következően arra, hogy a nagyregény nemcsak intenzitásban, hanem extenzivitásban is teljességre törekszik. Extenzív teljesség azonban sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem valószínűsíthető meg, nem is közelíthető meg, legfeljebb sokrétűségről, összetettségről, a hagyományos regényhez képest gazdagabb világ- és személyiségábrázolásról lehet szó. A XX. század új regényírói eljárásai újfajta lehetőségeket teremtettek kisebb terjedelmű esetén is a nagyregény képzetének felidézésére. Ez azonban korántsem jelentette a nagyregény halálát. Aminthogy az olvasói szokások átformálódása sem. Nyilvánvaló, hogy manapság sokkal több embernek van lehetősége regényt olvasni, mint száz, százötven esztendeje, s az sem igaz, hogy önmagában az időhiány akadályozza regények – és főként nagyregények – olvasását. Akik naponta órákat töltenek a televízió képernyője előtt, azoknak lenne olvasásra is ideje. Elgondolkoztató az is, hogy milyen népszerűek a család- és élettörténeteket előadó folytatásos tévésorozatok, melyek első sorban, sajnos alacsony igény szintű szappanoperák. Népszerűségük azonban azt bizonyítja, hogy az epikus történetmondás valamilyen formájára a mai embereknek is kiolthatatlan az igényük. Az ősemberek körülülték a tábor tüzet és hallgatták a varázsló, a táltos, a regös mítoszait, történeteit. Az emberiség évezredek óta, bárhol élt is, hallgatta a mesemondókat. A polgárság kora megteremtette a modern regényt. S amiként a polgári demokráciánál – bármennyi is a hibája – ma sem ismerünk jobb társadalmi formációt, egyelőre a regénynél sem találtunk alkalmasabb és népszerűbb epikai műfajt. Feltűnt-e már valakinek, hogy bár a huszadik században sokszor és sok szó esett – egyébként mindig vaklármát keltve – a líra haláláról, addig a regényt és általában az epikát nem szokták elsiratni. Nem is szükséges: ameddig ember nevezetre méltó lények fognak élni a földön, epikára – és lírára meg drámára is – szükség lesz.

Egy valamit azonban célszerű figyelembe venni. A polgári kor a modern regényt egy nagy létszámú – és klasszikus műveltséggel, latin nyelvtudással kevésbé rendelkező – társadalmi réteg, osztály számára teremtette meg. Voltaképpen az újkori regény közvetlen előzményének tekinthető XII–XIII. századbeli lovagregények is azért válhattak

olyan népszerűvé – az epikus művek iránti igény mellett –, mert latin helyett az anyanyelven szólaltak meg, s így az írni-olvasni nem tudó többség számára is könnyebben hozzáférhetővé váltak felolvasva. A XX. század modern regényeinek szerzői gyakran törekedtek artistikusságra: olyan poétikai és nyelvi eljárásokat alkalmaztak, amelyekkel elidegenítették az átlagolvasót. S itt nem csupán arról van szó, hogy az újítások megértése rendszerint egy emberöltővel később szokott bekövetkezni, hiszen most már 80-100 éves újítások soráról bizonyosodott be – az irodalomtörténet klasszikussá minősítésével dacolva –, hogy nem fogadja el sem az átlagolvasó, sem a műveltebb felső réteg, sőt a szakma egy része is inkább csak tudomásul veszi létezésüket.

A regény kapcsán ilymódon évtizedek óta nem az a kérdés, hogy megmarad-e, hanem az, hogy elitirodalmi műformává válik-e, mint gyakorlatilag a líra, vagy pedig a harmadik évezredben is a legnépszerűbb és legolvasottabb irodalmi műfaj lesz. Jókai Anna munkássága ez utóbbi célra törekszik.

II. A regénytípusok és a Napok

Ami egyértelműen meghatározhatatlan, azt csoportosítani, tipizálni is nehéz. Szokás beszélni például történelmi és társadalmi regényről. Az előbbiben az író múltat, az utóbbiban saját jelenkorát mutatja meg. De mi a helyzet a 25 és 75 évesen írt művekkel? A fiatalember számára szülei története szinte jelen, az idős számára saját ifjúsága is már-már történelem. Főként akkor, ha közben egy-két éles történelmi fordulat is lezajlik az őt körülvevő világban. A XX. században erre túl sűrűn volt példa, különösen Közép-Európában. Az viszont rendre figyelmen kívül marad, hogy nemcsak az író számára létezik múlt és jelen, az olvasó is az időfolyamban él, s ha néhány évtizeddel fiatalabb az alkotónál, akkor ő már történelemként, nemegyszer „özönvízelőtti” korszakról szólóként olvassa azt, amit a „kortárs” író néhány évtizeddel korábban mint a jelenkort bemutató társadalmi regényt készített el. A *Napok* első kiadása 1972-ben jelent meg, majdnem harminc éve. Főhősének életútja 1928-tól 1971-ig, tehát a megírás időpontjáig terjed. A mai fiatal olvasók számára ez a teljes időszak: történelem. Így ők történelmi regényként olvassák a *Napok*at. Vagyis ők nem a megélt történelemről kapnak képet, hanem a kevéssé ismert, előttük való múltból. S mivel minden irodalmi mű az olvasás által kel igazi életre, ez egyáltalán nem lényegtelen különbség. A társadalmi regényként készült mű kortárs olvasója a saját tapasztalatait is keresi a műben, igazolást is keres az életanyagban, az írói szemléletben, vitatkozik is vele, az évtizedekkel későbbi olvasó mindezt már csak áttételesen teheti meg. A regény életanyagának az a rétege, amely a szereplők és a történő történelem kapcsolatát tárja fel, szépirodalmi történelemkönyvvé is változik, amint ez általában is lenni szokott: a nem történész olvasók a történelemről a legtöbbet a szépirodalmi művekből tudnak. A két világháború közötti iskola, a cserkészmozgalom, a második világháború, Budapest ostroma, a fényes szelek időszaka, a bolsevik diktatúráé, 1956 forradalma, a megtorlás, a konszolidáció, a hatvanas évek viszonylagos békéje ma már mind történelem a *Napok* ifjabb, 45-50 életév alatti olvasói számára, s bizonyos, hogy most már ők vannak többségben.

A *Napok*nak egyetlen központi alakja van: Oláh Viktor. A mű voltaképpen az ő életregénye. Az előadásmód önéletrajzias, ám a regény első fele inkább életrajzi regény, a második fele inkább lélektani. S ha semmi mást nem néznénk, csak ezt a változást, akkor máris fejlődésregénynek kell neveznünk e művet, s nem csupán az írói szándék, hanem a főhős önértelmezése szerint is.

III. Magyar történelem

Láthattuk, minden társadalmi regény történelmi is megfelelő nézőpontokból, s ez fordítva is így van. A *Napok* társadalmi-történelmi anyaga lényegében a főhős életidejére korlátozódik, ám van egy nagyon lényeges korábbi esemény: apjának 1919-es szereplése. Az apa nem volt kommunista, de örült a háború befejezésének és az ígéreteknek, el is fogadott egy „burzsujlakást” a kommün idején, s ennek következtében börtönbe is került, gyanús egyénné vált, akinek soha nem volt rendes egzisztenciája, a kispolgárság alsó rétegéhez tartozott, s így ugyanez a sors várt családjára is. Ebből következett a családapai óvatosság is: a kisember legjobban teszi, ha meghúzza magát. Mindenféle munkát el kellett vállalnia, ügynök is volt, s így – a történelem gonosz fintoraként – 1945 után foglalkozását tekintve az „egyéb” kategóriába került, s ezzel komolyan és károsan befolyásolta fiának sorsát is.

A *Napok* Oláh Viktor önéletrajza, s ebből következően a történelmi tapasztalat egyetlen személyé és részben szűkebb környezetéé. Viktor nem történész, nem is politikus, politizálásra is csupán életének egy rövidebb szakaszában, 1945 után adja a fejét, kamaszként válik a világmegváltó eszmék hívévé, majd hamarosan ki kell ábrándulnia. Lényegében kívülálló tehát, bár a történelmi kényszerek teszik ilyenné. Ugyanakkor értelmes és értelmiségi ember, aki tapasztalatait értelmezi, aki következtetéseket von le, így azt is, hogy 1956 után végérvényesen távol tartja magát a politikától, szakemberré kíván válni, és az is lesz. Az 1960-as években a nem politizáló szakembereket már nem tekintették ellenségnek, akár régi, akár új értelmiségi volt az illető, viszont vezető állásra sem tartották őket alkalmasnak. De akár résztvesz a politikai életben Viktor, akár visszahúzódik, nézőpontja a civil tanúé, a nagy történelmi mozgásokat alulnézetből láthatja. S talán ez is eltávolító hatású.

A magyarság huszadik századi történelme nemcsak eseménydús, hanem tragikus is. Viktor felnőtt és kamasz éveire esik az emberiség legsötétebb világháborúja, a bolsevik diktatúra, 1956 vérbefojtása, s mindez másfél évtized alatt. Eközben őt – s az akkori lakosság nagy részét – megéri egy messianisztikus társadalmi fejlődéshit, amelynek nyoma egy maradandó égési seb lesz. Az alulnézet nem vezet szűklátókörűséghez, korlátolt ítélőképességhez. A viharos években a kisember is szinte enciklopédikus tudást szerezhetett a történelemről, amelynek sokkal inkább szenvedő alanya volt, mintsem formálója. Ezért nem vált szükségessé a közvetlen írói nézőpont érvényesítése, a kommentár. Ezerszer idéztük már lelkesen Flaubert mondását: Bováryné én vagyok. A huszadik század irodalma egyértelművé tette, hogy hasonló az írók férfihőseiről is elmondható. Jókai Anna is kijelenthetné: Oláh Viktor én vagyok. Fiatalabbként is nemzedéktársa a regényalaknak, saját élményeit, tapasztalatait is beleírta a regénybe. A hős és a szerző történelemképe között lényeges különbség aligha van.

IV. Pozitivizmus, életfilozófia

A *Napok* Jókai Anna első alkotói periódusának záróköve, a máig tartó másodiknak pedig a nyitódarabja. Alighanem éppen a mű nagyregényvolta teszi lehetővé ezt a ketősséget vagy kétarcúságot. Ugyanis nem az „egy kicsit ez, egy kicsit az” állapotáról van szó, a műben a régi és az új is szinte teljesen benne van. S ez nem ellentmondás, éppen ez a fejlődés Oláh Viktor életútján és Jókai Anna alkotói pályáján is.

Az első pályaszakasz kapcsán az elemzések realista-naturalista tendenciákról, ennek megfeleltethető tárgyiasságról értekeztek. Ismeretes, hogy ezek mögött filozófiai háttérként a pozitívizmus áll. Tegyük hozzá, hogy 1948 után – s még a hatvanas években is – a naturalizmusról inkább elítélően írtak, az „igazi” realizmus pedig a marxizmus alapján álló szocialista realizmus volt, a pozitívizmus is – pedig Marx is tanult tőle –, polgári csökevényes tudományoskodásnak számított. A pozitívizmus leghíresebb – és leghírhedtebb – művészetetóriáját Taine-nek köszönhetjük. Milió elmélete – a XIX. századi ismeretek lehetséges szintjén biológiai, pszichológiai, szociológiai, történelmi szempontokat egyaránt figyelembe vett a faj, a (társadalmi) környezet és a (történelmi) pillanat fogalmainak hármását megalkotva. A művészi egyéniséget s így a műalkotást is egy fő jellemvonás, képesség (faculté maitresse) határozza meg, s ezt formálja és ezek által is formálódik a faj, a környezet és a pillanat hármasa, amely így az alkotóra, a műre és az irodalmi folyamatra is jellemző lehet, ha nem szűkkörűen értelmezzük az elméletet. Taine nem figyelt arra, hogy az ember, így az író is változhat élete során, s arra sem, hogy az azonos körülmények között felnövő testvérek sem egyformák.

Mindenesetre Jókai Anna első pályaszakaszának faculté maitresse-e megfogalmazható úgy is, hogy a valóság tárgyiisan pontos, minden idealizálástól mentes képét akarta megmutatni, s e cél érdekében munkái sokban leírhatók a milióelmélet segítségével is. A *Napok*ban a gyermek és kamasz főhős életét nagymértékben meghatározza két szülőjének alkata, magatartása, az a környezet, amelyet ebből következően biztosítani képesek egyetlen gyermeküknek, s az a történelmi időszak, amely olykor még ezt az alacsony életszintet, sőt magát az életet is kérdésessé teszi. S továbblépve: újabb környezeteihez való alkalmazkodása, azoktól való elidegenedése leírható pozitívista szemléletű pszichológiai-szociológiai tárgyiassággal is.

Jókai Anna hőse azonban életútja során a kézzelfogható tények emberéből a szellem emberévé változik át. S így a pozitívizmusra ellenhatásként létrejött – és sokágú – életfilozófiával rokonítható az ő magatartása és a szerző nézőpontja is. Nem annyira a német Dilthey-re és a szellemtörténet társadalomtudományi irányzataira kell gondolnunk, hanem sokkal inkább Bergsonra, az ő kettős időfogalmára, amely megkülönböztette a fizikai időt, és az élő embernek, az ő tudatának az idejét, amelyet tartamnak nevezett el. A tudatra nem az ismétlődés, hanem az állandó változás a jellemző, nem mennyiség, mint a fizikai idő, hanem minőség. Ezt az intuíció ragadhatja meg, az egyedi élmény átélése, az a lelkiállapot, amelyben tudatos bennünk a belső tudat minősége és működése.

Oláh Viktor más kisiskolásként értelmesebb az átlagnál. Életútja mégis szemlélhető olyan folyamatként, amelyben előbb a külső világra való nyitottság a meghatározó, majd mindinkább a befelé figyelés, a bergsoni intuíció. Eközben a külvilágnak való megfelelés mindinkább kötelességszerű feladattá válik, a belső életet élő ember szabadsága korlátozásának. Ez az ember ugyanakkor mindvégig elismeri a társadalmi normák és korlátozások szükségességét és ésszerűségét, bár a lehetséges mértékig igyekszik hatásuk alól kivonni magát, miként ezt legérzékletesebben pártkapcsolatai tanúsítják. Az életfilozófia azonban nem a végső stádium a főhős életútján.

V. Regényszerkezet, tér és idő

A *Napok* hatszázegynéhány oldala egyetlen, csupán bekezdésekkel tagolt folyam. Múlik benne a fizikai idő: napok, évek, évtizedek. Reflektál rájuk Oláh Viktor, de az

idő múlásával mind kevésbé. Utolsó éveiben szinte már észre sem veszi, hogy milyen hónap, melyik év van éppen, annyira önnön belső ideje foglalja le.

A szerkezeti tagolatlanág egy végső soron átlagember életideje egységének és egyetlenségének is kifejezője, de a fejlődésrajz folyamatszerűségére is utal; ugyanakkor a történelem determináló erejével való rejtett vitaként is értelmezhető. Hiszen könnyen adódhatott volna mind az életkori-életrajzi, mind a történelmi jellegű regénytagolás. S vannak is ilyen elemek: 1945 után Viktor lelkes közéleti ember lesz, 1956 után pedig elbocsátják állásából. Viktornak 1956-ig vannak közéleti-politikai ambíciói, félreállítását követően a visszatérésben reménykedik, 1956 után viszont már csak a szakmai érvényesülés foglalkoztatja, az is egyre korlátozottabban. Finom vita ez 1956 értelmezéséről, a közszereplés lehetőségeiről és értelméről a hatvanas években. Nem a szerző, hanem a történetmondó Oláh Viktor kimondatlan, de érzékelhető álláspontja ez. A történelem objektíve zajló ideje egyre érdektelenebb számára, s bár többször átélte, hogy ez az idő kizökkent, már nem akar igazítani rajta. Úgy gondolja, hogy ez lehetetlen. S abban reménykedik, hogy önmagát azért megmentheti, felépítheti.

Mivel a főszereplő Budapesten él, a regény tere döntő mértékben ez a hely. A távollétek az ismeretterjesztő előadások vidéki megtartását célzó utaktól eltekintve ritkák. Ezek viszont munkautak, s egyre inkább favágásszerűek, tehát nem lényegesek a fejlődésregény szempontjából. Fontosabbak a ritka szabadságutak, s a bennük megfigyelhető kettősségek. A Balatonnál kétszer jár: egyszer még kisgyermekként, iskoláskor előtt, de egy sebe, majd az esős idő miatt be sem mehet a vízbe. Másodszor ifjú házasként nyaralnak, s a ragyogó naplementében jön rá, hogy ő ezt a nőt nem szereti, nem az, akinek elképzelte. Erett korában egyszer Heidelbergben jár, később, a második feleségével az NDK-ban. Mindkét Németországban idegenül mozog, pedig jól beszéli a nyelvet. Ezen a második úton fokozódik benne a második feleségével kapcsolatos idegenségérzet. Az első felesége kisfiukkal egy kisvárosi színházba ment el sugónőnek. Az apa első látogatása feszélyezett és kellemetlen, hajnalban búcsúzás nélkül szökik el az állomásra. Jóval későbbi második, előre be nem jelentett nyári látogatásakor pedig senki sem tartózkodik a lakásban, elutaztak. Egyetlen olyan nem budapesti helyszín van, ahol Viktor jól érzi, s reményei szerint sokszor jól érezhetné magát, s ez második felesége anyjának surányi víkendháza. De Józsa, a feleség nem szeret ott lenni, később pedig a szeretőjével jár oda, s letagadja a nála lévő kulcsot, s ezzel Viktort kiltja ebből picinyke éden-utánczából is. Ilyen virtuális éden Viktor lakása is, amelyet legszívesebben remetebaranggá formálna már első, de még inkább második házasságának időszakában, s amelyről végül is lemond, hogy Józsatól megszabadulhasson. A „barátságos” albérlet, ahová költözik, már csak jelző nélküli barlangocska, voltaképpen a halálra való felkészülés színhelye.

VI. Életrajzi vázlat

Oláh Viktor 1928. február 5-én született Budapesten. Édesapja magántisztviselő volt, kolozsvári származású édesanyja pedig háztartásbeli. A harmincas évek közepén a magáncég megszűnt, az apa ügynök lett, családja egyre nehezebben élt, kisebb, szinte proletárlakásba kellett költözniük. A fiú az elemi iskola elvégzése után gimnáziumba járt. Előbb a vallás, majd a cserkészlet lelkesítette, szeretett olvasni. Kisgyermekkor súlyos tüdőgyulladás miatt a leventeszolgálatot megúszta. 1947-ben érettségizett, s mint lelkes baloldali ifjúsági mozgalmi aktivistát fölvtették a Színművészeti Főiskolára, de

egy év után, mint gyanús elemet, eltávolították. Éveken át egy külvárosi ládagyárban dolgozott irodistaként. Szakszervezeti kultúrfelölős lett, 1953 után elküldték egy bentlakásos tanfolyamra, majd ennek következményeként 1955 elejétől egy kerületi tanácsnál lett rendezvényfelölős.

Első feleségével, az árvagyerek, szakérettségis Katókéval a főiskolán ismerkedett meg. A kizárás után hónapokkal a lány kereste meg, s vallotta be szerelmét. A végzés előtt a lányt is kitették a főiskoláról. Albérletbe költözött és maszekoló varrónő lett. 1954 szeptemberében házasodtak össze. 1956 tavaszán gyereük született, Ottó. 1957 tavaszán lakást is kaptak.

1956 októberében Viktor csak annyit tett, hogy részt vett az élelmiszersegélyek osztogatásában. Apja boltba menet halálos lövést kapott. 1957 nyarán kirúgják munkahelyéről szakképzettség hiányára hivatkozva, valójában azért, mert 1956-ban megperzselődött főnöke tőle is fél. De még előbb javasolták egyetemi felvételt. Így 1957 és 1962 között elvégzi a könyvtáros szakot. Közben egy mezőgazdasági könyvtárban raktáros. A munka és a tanulás mellett keveset törődik családjával, házassága egyre romlik. Közben kapcsolatba kerül egykori főbéröljük vidéken óvónősködő lányával, Krisztinával, aki házassági tanújuk is volt. Nagy a szerelem, de Viktor nem meri elszánni magát a válásra, ezért a nő hagyja ott csalódottan őt.

A diploma megszerzése után már olyan rossz a házasság, hogy kölcsönösen a válásra gondolnak. Kató a fiával egy kisvárosi színház sűgönője lesz, idővel férjhez megy az ügyelőlhöz. A gyerek egyre nevelhetetlenebbnek bizonyul, se anyjára, se apjára nem hasonlít. A diplomás Viktor egy nagyobb könyvtárban lesz reference-könyvtáros. Angol és német nyelvvizsgákat tesz le. Főnöke előbb vidéki ismeretterjesztő előadásokat szerez neki, majd szakfordításokat, lektorálásokat is. Évekkel később szó van arról is, hogy Viktor kaphatna majd valami kutatói állást.

A rosszul sikerült karácsonyi gyereklátogatásról hazautaztában Viktor megismerkedett a 27 éves, elvált Józsával. Ismét nagy szerelem, 1966-ban eskűvő. Hamar megromlik ez a házasság, annyira különböznek a felek. 1970 őszén Viktor nagylelkűen lemond a lakásról, albérletbe költözik.

Ifjúkora óta sok baja volt a gyomrával, de rendesen soha nem vizsgáltatta meg magát, csak diétázott. Erősödő fájdalmai, rosszullétei miatt kénytelen elszánni magát a vizsgálatokra. Megtudja, hogy műteni kell. A műtétet elaltatják 1971 januárjában, s a regény érzékelteti, hogy a nyilván rákos beteg már soha nem fog felébredni.

VII. Nőalakok

Oláh Viktor főhős, de korántsem tökéletes ember. Ő sem látja önmagát annak, az olvasó pedig nemegyszer már rokonszenvesnek sem nevezheti őt. Nem különbek az életében jelentős szerepet játszó nők sem, kivételt csak két epizód szereplő jelent.

Az első nő természetesen az édesanya, aki tökéletes anyából nagyon hamar bírálható, majd lenézendő, kisszerű alakká változik. Annak a típusnak jellegzetes példánya, amelyik úrinői ábrándokkal vág neki a házasetletnek, de férjének balsorsa mind nehezebb helyzetbe sodorja. Dolgozni nem megy el, mert őt még úgy nevelték, hogy a férj dolga a feleség eltartása. Természetesen mártírnak gondolja magát. Férjének váratlan halála után megváltozik: dolgozni kezd, barátkozik másokkal, szinte kivirul, pedig már hatvan felé járhat. Az anya-fiú kapcsolat ezidőben sem válik igazán rendezetté: az úgy ahogy megörzött formák mögött nincs igazi figyelem és megértés.

Az árvagyerek Kató számára természetes volt a fizikai munka is. Ő soha nem akart csak feleség lenni, de mindenképpen szeretett volna feleséggé válni. Igazi anya-típus, a házi tűzhely őrzője, aki valóban sok áldozatot vállal Viktor mellett majd másfél évtizeden át. Ő úgy tudja, Viktor iránti szerelme miatt tették ki a főiskoláról, de az is valószínű, hogy valóban nem volt tehetséges. Elsősorban az érzelmek embere, nem az intellektusé, s bár az ilyen házasságok is lehetnek harmonikusak, ez esetben az idegenségérzet fokozódik tarthatatlanná Viktorban, aki szinte férfi Kárász Nelliként viselkedik, úgy változik benne már-már iszonyú, amit érez.

Miként Kató, Krisztina is kezdeményező fél. Szinte minden másban ellentéte a feleségnek, de nem azért, mert szeretőtípus. Ő is házasságot akar, s mert Viktor nem meri vállalni ekkor még a Katóval való bonyodalmas tárgyalást, végül ő szakít. Csalódott, s igaza van. Azt hitte, hogy Viktor más, mint a többi férfi, de ez csak részizgazság maradt, a döntő ügyben ugyanis meghátrált. Viktortól ez tisztességes döntés volt, s később sem egy másik nő miatt hagyja elmenni Katót. Ugyanakkor az is valószínű, hogy a Krisztinával való esetleges házassága is kudarccal végződött volna, rájuk is a kölcsönös csalódás várt volna. Nemcsak alkati különbségek miatt, hanem azért is, mert igazából egyikük sem tudta, hogy mit is akar.

Józsáról az olvasó már az első percben sejtheti, hogy nem való Viktorhoz. A magányos férfit az érzékiség ragadja meg a nála 12 évvel fiatalabb nőben, az elvált, szakiskolai végzettségű üzemi fotós Józst a megállapodott, művelt férfi, a diplomás ember is vonzza. Ám Józsa nem akar nyelveket tanulni, nem érdeklik a művészetek, ő egy újabb nemzedék elhibázottan nevelődött képviselője, aki szórakozni szeretne, öltözködni, utazni, s ehhez partner és pénz kell. Belehajszolja Viktort még több különmunkába, gépkocsivásárlási terveket dédelget. A férfi azonban ezidőben már egyre inkább otthonülő, szemlélődő ember. Nyilván a rejtett betegség is dolgozik benne, s egyre inkább befelé él. Az asszony előbb alkalmilag, majd rendszeresen megcsalja, csak egzisztenciális kényszerből marad a lakásban, amely végül az ölébe hull.

S végül a két kivételes epizód szereplő. Az egyik Zsombolya Valéria tanítónő. Amikor a költözés miatt a negyedik elemet máshol kezdi, ez a néni segít Viktor kisebbrendűségi érzéseit levetkőzni emberségével, csalafinta jóakarásával, dicséri meg a fiú nem szép, de azért érdekes írásmódját, ügyes fogalmazását. A regényalak vallomás a szerző pedagógiai nézeteiről, s egyúttal rejtett hommage is: egy Anna nevű negyedik elemistának volt egykor tanítónője Zsombolyai Valéria, s ugyanígy tett jót vele, örökre megmutatva a pedagógiai ethosz lényegét.

A másik nő Józsa anyja, aki nagyon különbözik lányától. Magányosan élő fogorvos, szakmájának megszállottja, abban találja meg élete értelmét. Lányát nem hajlandó visszafogadni, nem tudná elviselni életformájának radikális másságát, de ezt már a házasságkötéskor megmondta. Személyisége abban rokon Viktorral, hogy az életmagányt természetes emberi létállapotnak tekinti, de abban eltér tőle, hogy az állandó hasznos munka elvonja figyelmét azoktól a meditációktól, amelyek a férfit egyre életképtelenné változtatják – természetesen betegségével is indokoltan. Kétféle remetelet ez: a fogorvosnő benne él munkájával a világban, de egyébként magába zárkózik, Viktor viszont a világból is egyre inkább ki szeretné vonni magát.

Oláh Viktor és az őt körülvevő nőalakok ismeretében nyilvánvaló, hogy a családról nem alakulhat ki vonzó kép. Mintacsalád periférikusan sincs a regényben, a főszereplő nemcsak résztvevője nem lehet ilyennek, de távolról sem szemlélhet sikeres családokat. Elsősorban nem önmagukban a szereplők bűnösek vagy hibásak ebben. Hi-

szen legtöbbjükben él az ideális család utáni vágyakozás, s a sorozatos kudarcok legfeljebb a fiatalabb nemzedék egyes képviselőit készítetik arra, hogy ne csak szkeptikusan, hanem elutasítóan gondolkodjanak erről az ősi intézményről. Minden emberalakban van több-kevesebb jellemhiba, de a jól működő makro- és mikroközösségek ezeket segíthetnek kijavítani, visszafejlesztani. Oláh Viktor életidejében viszont semmilyen típusú közösségnek nem adatott meg az ideális vagy legalább a jó működés lehetősége. Volt már szó a magyar történelem menetéről. Mindehhez hozzájárult, hogy az erőszakosan felgyorsított társadalmi változások sodrában a nagy hagyományú paraszti és polgári család normarendszere is felbomlott, sokkal otrombább módon, mint a normális fejlődésű nyugat-európai demokráciákban. Egy torz társadalomban az emberek is könnyebben torzulnak el. Korlátozott tűrő- és alkalmazkodóképességüket talán teljesen igénybe veszi a külvilág, az otthon falai közöttre már nem marad belőle. A sok radikális változást látva pedig, megszedítve maguk is úgy gondolhatják, hogy bár egyetlen az életük, de családjuk több is lehet, illetve egyre egyre sincs szükség, a mindenkori „mai világban” felelőtlenség a gyerekvállalás.

A hozzá nem értő szülő persze mindig veszélyes. Viktort még egy régi, hagyományos világ nevelte, s a szülők, a tanárok csetlését botlását többé-kevésbé ellensúlyozni tudta egyrészt a társadalom ideálisnak tudott normarendszere, másrészt a szerencsés személyiségjegyek sora. Az ő fia viszont a félreneveltség iskolapéldája. Igazából nem tudjuk meg, hogy miért. Nem is tudhatjuk, mert Viktornak inkább csak alapelvei vannak a gyereknevelésről, foglalkozni nem szokott fiával, a vidékre költözés után pedig teljesen formálissá válik a kapcsolat. Lehet nyilván a gének rossz kombinációjára hivatkozni, lehet a válási stresszre is, de ezek magyarázatnak nem elegendőek. Oti persze még válhatott komoly felnőtté, mint megannyi nemzedéktársa az 1956-os generációból, ám az ő eltorzulása mintha rájátszana rejtetten az 1956 tavaszi remények megcsúfolására is.

VIII. Egy felesleges ember?

Felesleges ember volna Oláh Viktor? Jelet nem hagyva élt, s úgy is halt meg, hogy talán senki sem siratta meg? Nyilvánvaló, hogy minden emberi életútnak vannak értékelei, s nem csupán az egyén belső élete, hanem az őt körülvevő közösségek nézőpontjából is. Ám ettől még az ember érezheti feleslegesnek magát, ha nem is minden, de jónéhány, meghatározó kapcsolatában. A főhős előbb másokat tart a maga számára feleslegesnek. Elidegenedik a szüleitől, majd első feleségétől is, igazából mindkétszer ő szakít. Bizonyos mértékig idegenként mozog minden munkahelyén, még az egyetemen is. Leginkább a könyvtárban talál magára, de valamennyire tartalmasnak mondható kapcsolata csak az igazgatóval alakul ki. Már kezdetben is ellentmondásosan viszonyul Katóhoz: szerencsétlenségében és magányában szinte bebeszéli magának a szerelem illúzióját. Krisztina boldog menekülés lenne, de a háromszög-helyzetet a férfi nem képes megoldani. Még inkább így van ez Józsával: két egymásnak idegen ember szenved a kicsiny lakásban, s Viktor nagylelkűen távozik, szinte kodifikálva ezzel feleslegességét, ám látszat, hogy csupán a fiatal nő életében.

Viktor alakját az életrevalóság és a sikerképtelenség polifóniája formálja. Gyerekkorától kezdve vannak pozitív célképzetei, s céljaiért akar és tud is tenni. Azonban még igencsak kiforratlan személyiség, amikor a történelem sodrása előbbre lendíti, majd ugyanolyan váratlanul a sor végére löki. Munkahelyein, a közéletben nagyrészt

alkalmazkodó ember, ám ez a képessége a kisember ravaszságaként, s nem az értelmi fölényeként nyilvánul meg. Miként a szerző egy interjúban megfogalmazta: „Ámi történik Oláh Viktorral, az a jó szándékú, de gyenge akaratú értelmiséggel történik, a harmincas évektől napjainkig. A becsapódás, a kirekesztettség, a lassú felismerések folyamata ez. Férfihősben jellegzetesebben és általánosabb érvénnyel kimutatható a »történelmi packázás« emberdeformáló hatása.” (1977, *Magyar Szó*, Ujvidék). Sajnos hozzá kell ehhez tenni, hogy az erős akaratú emberek még jobban megjárhatták, s nemcsak egzisztenciális, hanem szellemi értelemben is. Bármilyen is volt ezekben az évtizedekben a régi és az új értelmiség, mindenképpen csak rosszul járhatott, ha méltó maradt az értelmiségi nevezetre. Viktorral a legnagyobb gond szakmai szempontból alighanem az, hogy bár jóképességű, talán igazi alkotómunkára is hivatott ember, soha nem tud produkálni, csak reprodukáló munkát végezni. Talán erre utal már az is, hogy éppen színész szeretne lenni, hiszen az is reprodukáló szakma, bár természetesen alkotást igénylő. A könyvtárosi munka, a szakfordítás, az ismeretterjesztő előadás még kevésbé elégíti ki: okos ember, de csak része egy gépezetnek. Félreértés ne legyen: hasznos értelmiségi munka mindez, de Viktornak kevés. Gomolyog benne valami homályos hiányérzet, de megfogalmazni azt nem tudja. Nem ösztönlény, láthattuk, de a titok nem tárul fel előtte. A meglegedettség hiánya azonban már nem sarkallja keresésre. Várakozik, mint egy beteg ember. Mint egy növény a napfényre. Mint egy remete a megvilágosodásra.

IX. Életmagányok

Nevelődési folyamatában Viktor, bár nyilván nem ilyenek született, a magány emberévé válik. Egyre inkább a zárkózottságot tartja önmaga legtermészetesebb, személyiségét leginkább kielégítő állapotának. Am ha az életmagány szempontjából tanulmányozzuk a *Napok* alakjait, észrevehetjük, hogy szinte mindegy az életkor, a nem, a szakképzettség, a munka, majdnem mindenki magányos vagy azzá válik. Pedig az embernek nem ez a természetes állapota. Tudják ezt a regényalakok is, de sorsuk a társkeresés és a társmegegyezés kudarcáival teljes. A szerelemre, a szülő-gyermek kapcsolatra, a barátságra, a munkatársakra ez egyaránt érvényes, sőt általában az emberiség körülöttünk tolongó egyedeire, csoportjaira is. A kudarcoknak ugyanis kétféle következménye lehet. Az egyik az egyre riadtabb, zaklatottabb, az ügyetlenség miatt még kudarcosabbá váló társkeresés, a másik a kivonulás, az elzárkózás. A kudarcos, a csalódott ember némaságba burkolózik, de néha kitör. Ebből lesznek a végzetes veszekedések, a még nagyobb fokú kudarcokat elindítva. S közben a szerencsétlen ember mártírnak, áldozatnak tudja magát, s rendre nem a nehezen befolyásolható általános körülményeket hibáztatja, hanem azt a társát, aki pedig a legközelebb áll vagy állhatna hozzá. Viktor édesanyja férje haláláig mártírnak tudja magát, pedig csak szerencsétlen, kissé butácska átlagember. Az első feleség, Kató tényleg önfeláldozóan viselkedik, majdnem mindent alárendel a férj diplomaszerezésének, ám eközben szinte tárgyá válik e férj szemében. A szakítás igazából őt viseli meg: soha nem fog már egész emberré válni. Aligha érti pontosan, hogy miért válik ilyené a sorsa, de felismerve helyzetét van ereje távozni, „új” életet kezdeni, pedig ő egyetlen férfi mellett képzelte el az életét. Világszemléletének alapelemei a becsületesség, a munka, a család: ezekkel még a kisvilágban sem tud érvényesülni. Józsát a szórakozás, a kaland, az érdekesség élteti, s hiába létesít akárhány férfival kapcsolatot, aligha fog bármelyikben is megnyugvást

találni. Kató és Józsa ellenpontok, meglepő, hogy ugyanaz a férfi vette mindegyiket feleségül. Elvileg Krisztina lehetett volna a legmegfelelőbb partner Viktor számára: ő is értelmiségi igénnyel élt. S talán éppen ezért: mert mindketten az abszolút ideális partnert keresték, nem is válhatott tartóssá kapcsolatuk. Az, hogy nem válhattak házastársra, mindkettejük számára kudarc, alighanem kölcsönösen elfeledhetetlen. (Viktor legalábbis nem feledi Krisztinát.)

Az egymás mellett élés, az életmagány csak a fogorvosnőnél nem jelenik meg kudarcként, egyedül ő tudja hatékonyan ellensúlyozni helyzetét. Ha úgy tetszik: sikeres ember. Ilyenből csak mutatóba akad néhány a *Napok* világában. Ilyen az ifjúkor legjobb barátja, az úszóbajnok, majd edző Imre, aki 1956-ban emigrál. Ilyen Gróf úr, az apa munkaadója, aki a haláltábor is megjárja, s 1945, 1956 után is talpra tud állni, még segíteni is Viktornak és szüleinek. S ilyen az éppen csak emlegetett színész, Söveges, akit ugyancsak kivágtak a főiskoláról, de később mégis a szakmába kerülhetett s tehetségével érvényesült – ellentétben Katóval és Viktorral. (Bár máshoz Viktornak is volt tehetsége.) A törtető karrieristák árnyalakjait említeni sem érdemes itt.

Az életmagány azonban nem csak kudarcként élhető meg. Viktor sorsában ez a legfontosabb fejlemény: bár nemegyszer szenved ő is a magánytól, egyre jobban körvonalazódik benne e létállapot lehetséges értelme: az önmagunkhoz való eljutás lehetősége, az önmegismerés a bergsoni intuíció szerint is.

X. Életes halál

„Minden úgy történik, mintha egy határozatlan, elmosódó lény, melyet hívhatunk embernek, vagy emberfölöttinek, amint tetszik, igyekezett volna megvalósulni és csak úgy boldogult volna, hogy útközben önmagából egyet-mást elhagyogatott.” Bergson ezt a gondolatot az élet fejlődése kapcsán fejt ki, de nemcsak a Föld fejlődéstörténetére érti, hanem az egyes emberre is. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az emberi élet „fölszedgetések” és „elhagyogatások” nehezen szételemezhető összessége, s mindebben a tudatnak, a tartalomnak meghatározó szerepe van, akkor ezzel szinte leírhatjuk Oláh Viktor fejlődéstörténetét is.

Bergsonnak központi fogalma az eszmélet is, ez voltaképpen maga az élet, s két összetevője az értelem és az ösztön, amelyek egymással állandó kölcsönhatásban vannak. Az eszmélés a képzet és a cselekvés össze nem illése: „Az eszmélet a lehetséges cselekvések vagy virtuális tevékenység zónáján maradó világosság, mely körülfogja az élő lénynek valóban végbevitt cselekedetét. Habozást vagy választást jelent. Ott, ahol sok egyformán lehetséges cselekvés rajzolódik ki és egy sem valósul meg (pl. oly tanakodás folyamán, melynek nincs kimenetele), az eszmélet erős. Ott ahol a valóságos cselekvés az egyetlen lehetséges cselekvés (...) az eszmélet megsemmisül. (...) az élő lény eszméletét úgy határoznók meg, mint a virtuális tevékenység s a valóságos tevékenység aritmetikai különbségét. A képzet és a tett széttolódását méri.” Még egy idézet: „Az értelmet az életnek természetes nemértése jellemzi. Ezzel szemben éppen az élet formáira ömlött az ösztön. Az értelem minden dolgot gépszerűen kezel, az ösztön ellenben, ha szabad így beszélünk, szerves módjára jár el. Ha a benne szunnyadó eszmélet fölébredne, ha ismeretté belsőödnék ahelyett, hogy cselekvéssé külsőödnék, ha kikérdezhetnők és felelni tudna, az élet legbensőbb titkait leplezné le nekünk.” Folytatva: „Az értelem marad az a világos mag, mely körül még a szélesített és intuícióvá tisztított ösztön sem alkot egyebet, mint homályos ködszerűséget. De a tiszta értelem szá-

mára tartogatott tulajdonképpeni ismeret híján az intuíció éppen azt adhatná kezünkbe, amire az értelem adatai itt elégtelenek...” „...az eszmélet azért hasadt így értelemre és intuícióra, mert szüksége volt rá, hogy az anyagra illeszkedjék, s ugyanakkor kövesse az élet áramlását.”

Bocsánat a sok idézetért, de talán így válhat érthetőbbé az eszmélet, az értelem, az ösztön és az intuíció fogalma és kapcsolata. S így figyelhetünk fel arra, hogy ezek a bírálók által sokszor – és okkal – pontatlannak, körülhatárolatlannak nevezett bergsoni fogalmak mégis milyen nagy mértékben alkalmazhatók Oláh Viktor személyiségére. A *Teremtő fejlődés* szerzőjének filozófiája élet- és nem halálközpontú, ám Viktor is csak az utolsó hetekben néz igazán szembe a halállal. Pontosabban: csak akkor foglalkozik igazán a saját halálával. Mert megviselte őt apjának halála 1956-ban, édesanyjáié még inkább (feltehetően 1965-ben történt), hiszen ekkor fogalmazódik meg benne mélyebben először az, hogy ő maga is meg fog egyszer halni, s akkor mi az élet értelme. Van-e egyáltalán?

Jókai Anna vallomása-értelmezése szerint: „Oláh Viktor keresi egyedül érvényes sorsértelmezését, s halála előtt meg is találja. *Belső karriert* csinál: fölismeri élete személyre szabott értelmét. *Befejezi* önmagát. S ezt kevesen mondhatják el, akik vegetatív lelki és szellemi szinten élnek, s úgy is hálnak meg.” Magam az Oláh Viktor személyiségét kritikusan minősítő véleményem ellenére azért többre tartom őt a vegetatív szintnél, ezért neveztem reprodukív értelmiséginek, s ezért is hivatkoztam Bergsonra, ugyanis értelem-ösztön-intuíció-eszmélet olyan szövevényét véltem benne fölfedezni, amely a megoldás helyett kifelé, a cselekvés – és a fizikai állapot – szintjén kudarcsozatként mutatkozik, s többnyire a tudat is hajlik ilyesfajta értelmezésre, végülis azonban győzedelmeskedik a meghatározhatatlanul sokszínű intuíció: az ösztön és az értelem is meglátja a rohamosan közeledőt: elfogadja a halált.

Talán nem belemagyarázás, ha azt a nagylelkűséget, amellyel otthagyja Józának a kizárólag saját tulajdonát képező lakást, a *belső karrier* közvetlen nyitányának tekintem. Nem a cserkész jócselekedeteként, nem önfeláldozásként, aszkétizmusként éli ugyanis meg elhatározását, hanem az igazságosság érvényesüléseként: „NEM AZ A FONTOS, HOGY JÓVÁTEGYÜK, HANEM HOGY VISSZAKAPJUK, amit vé tettünk.”

1945 után Viktor nem volt vallásos, Istenről, hitről, túlvilágról nemigen gondolkodott, amennyit talán mégis, az visszafogott ateizmus lehetett. Az egzisztencialistákat olvasottsága ellenére sem nagyon ismerhette, Heideggerre támaszkodva nem készített olyan élettervet, amelyben szerepel a halál. Csak a legutolsó hónapok hoznak változást. Ösztönei életpártiak, értelmét bizonytalan sejtelmek zaklatják, de intuíciója egyre pontosabban működik, s így tudja megélni a befejeződést. S mert ezáltal élete teljessé válhat: halála életes halál.